

Harangi László

CIGÁNYOK MAGYARORSZÁGON: ETNIKAI KONFLIKTUSOK ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉS*

Amíg ezt a tanulmányt írjuk, csak 200 kilométerre innen egy polgárháború tombol, Jugoszláviában a szerbek és a horvátok közt, melynek kirobbantója egy nagyon kíméletlen etnikai, nemzetiségi konfliktus volt. A szerbek mérhetetlenül patrioták voltak, mivel 500 éven át harcoltak létükért, függetlenségükért a megszálló ottomán hadak ellen, míg a horvátok arra voltak büszkék és érzékenyek, hogy a nyugati civilizációhoz és a római katolikus kereszténységhez tartoztak. Ennek tragikus következményei felperzselt falvak, kegyetlen légitámadások, otthonukat vesztett menekültek lettek, és ártatlan állampolgárok, rendőrök, katonák váltak áldozataivá az összecsapásoknak. Keletre innen, szintén alig 250 kilométerre, a félfasiszta Ceausescu diktátorsága alól felszabadult Romániában, közel 2 milliónyi magyar kisebbség, a korábban Magyarországhoz tartozó országrészen, Erdélyben követeli a hagyományos magyar középiskolák és a magyar egyetem visszaállítását. Nagyon közel, Csehszlovákiában pedig egy igen erős szeparatista mozgalomnak lehetünk tanúi a szlovákok részéről, amely egy régóta tartó nemzetiségi konfliktus beteljesülése a két nemzetalkotó nép, a csehek és a szlovákok között, ahol szintén közel félmillió magyar nemzetiség él. Szintén a feszültséggócok között kell megemlétenünk a szétesett Szovjetuniót, amely robbanással fenyegető kazánja több mint 400 nemzetnek, nemzetiségnek, néptörődéknek.

Tudnunk kell, hogy ezeket az etnikai tragédiákat és konfliktusokat eltakarta és elrejtette a „szocialista” országok túlhajszolt osztályszemlélete, deklarálva, hogy egy boldog, az internacionalizmus elvén nyugvó, soknemzetiségű szocialista társadalom épül. Mindez már a múlté, és hibái, tévedései lelepleződtek. Most azonban egy másik veszély fenyeget. Az, hogy az újonnan született demokráciák gyengesége, az állampolgári tudat hiánya maga alá fogja temetni az eddig elfojtott indulatokat, érzelmeket, és nem jön létre vagy nehezen születik meg a soknemzetiségű polgári demokratikus állam, ahol a nemzetiségek

egyenjogságot élveznek, kultúrájukat, nyelvüket ápolhatják, és a nemzetiségek civil társadalmi az állammal szorosan együttműködnek.

Magyarországon (lakossága 10,000.000, területe 93.000 km²) napjainkban egy igen súlyos gazdasági válságot kell elszenvednünk – az államadósság 22 milliárd dollár, az infláció éves átlagban 35 százalékos, és gyorsan növekszik a munkanélküliség – mindazonáltal az etnikai állapotok kiegyensúlyozottak, nyugodtak. Azt lehet mondani, hogy Magyarország egy békés sziget az etnikai küzdelmek és konfliktusok tengerében. Ennek két oka van. Az egyik, hogy az emberi jogok – a Helsinki egyezmény értelmében – megfelelően érvényesülnek. A másik ennél nyomósabb érv, hogy a szó konkrét értelmében Magyarország nem egy soknemzetiségű ország, összehasonlítva a szomszédos államokkal és a Szovjetunióval. Az etnikailag viszonylag homogén országnak a történelmi magyarzata az, hogy a Kárpát-medence nemzetiségi térképét radikálisan megváltoztatta az 1920-ban megkötött Versailles-i Békeszövedés, amelynek következményeként Magyarország elvesztette területének kétharmadát, és több mint három millió korábbi magyar állampolgár került kisebbségi státuszba a szomszédos országokban (Romániában, Csehszlovákiában, a Szovjetunióban, Jugoszláviában és Ausztriában).

Ha Magyarország nem is olyan soknemzetiségű állam, mint Belgium, Svájc Nyugat-Európában vagy az Amerikai Egyesült Államok és Kanada Észak-Amerikában, Magyarországon is található nemzetiségek, és előfordulnak etnikai feszültségek, amelyet a kormány igyekszik megoldani, de e tekintetben még sok a tennivaló, mind országos, mind helyi viszonylatban. A nemzetiségi szövetségek becslései szerint az országban 200-220 ezer német, 110 ezer szlovák, 90 ezer horvát, 25 ezer román, 5 ezer szerb, 5 ezer szlovén, 2,500 bolgár (valamikor kertészek), 6 ezer görög (a második világháború után idemenekült ellenálló és leszármazottak), 3000 örmény, 10-15 ezer lengyel (a náci megszállás elől menedékjogot kapott katonák és gyermekeik, unokáik, dédunokáik) és napjainkban mintegy 10 ezer kínai kiskereskedő a Vörös Kínából él együtt./1/

* The Gysies in Hungary: Ethnic Conflict and Cooperation. 352-358 p. In: *Ethnicity: Conflict and Cooperation*. Volume one. (ed. Otto Feinstein), Wayne University of Detroit, Michigan Ethnic Heritage Centre. 1992. 553 p.

A zsidók száma 80 ezerre tehető, akiknek többsége – borzalmas körülmények között, a náci kormány által létrehozott budapesti gettóba tömörítetten – túlélte a holokausztot vagy nem emigrált Izraelbe. Mindazonáltal Budapest és annak egyik belvárosi kerülete Közép-Európa kimagasló kulturális, szellemi és hebrológiai központja, annál is inkább, mert az államszocializmus negyven éve alatt itt Budapesten volt az izraelita hitközségek vezetői számára Kelet-Európa és a Szovjetunió egyetlen rabbiképző intézete, Budapesttől a szibériai Haba-rovszkig.

A kisebbségekhez soroljuk ezúttal a szabadegyházakat is, mert szokásrendszerük, közösségiségük, megítélésünk szerint hasonlatos az etnikai kisebbségekhez, számuk 100 ezerre tehető, az igen sokféle, hitközségben a metodistáktól a pünkösdistákig. És mi a helyzet a cigányokkal? Ők a legnagyobb nemzetiség vagy kisebbség, számuk 500 ezertől 700 ezerre tehető.

Történelmi háttér

A cigányok Észak-Indiából származnak, amelytől az 5–10. században hagytak el Magyarországra a 15. században érkeztek, de néhány évtizeddel később Európa minden részében megtalálhatók voltak. A rövid türelmi időszakot a 15. század végétől mindenhol felváltotta a zaklatás és üldöztetés, különösen Angliában és Franciaországban./2/

Magyarországon sem nyilvánult meg tolerancia a cigánysággal szemben, különösen a vándorcigányok voltak háborgatásoknak kitéve, akiknek ideiglenes letelepedésüket, magatartásukat a falvak előljárói szabályozták. A korlátozó intézkedések és a kilátásba helyezett büntetések különösen meg-növekedtek a 18. század második harmadában, amikor Mária Terézia királynő és utódja, II. József rendeletben írták elő letelepedésüket, kevés sikerrel. A cigányság minden rétegére kiterjedő vándorlás lényegében az 1930-as, 40-es években szűnt meg. A második világháború idején a kelet- és közép-európai cigányság helyzete válságossá vált, ahonnan mintegy 80.000 cigány vesztette életét a náci koncentrációs táborokban./3/ 1945-ben a náci Németország fölött aratott győzelem felszabadulást hozott a megmaradt cigányság számára. Napjainkban mintegy 7-8 millió roma él a Föld szinte valameny-nyi országában, kivéve Japánt.

A szerző néhai nagybátyja, a Baldwin Wallace College volt professzora, az 1960-as években, magyar nyelven beszélő cigányközösséggel találkozott Ohio államban, az USA-ban. Románia lakosságának gyors növekedése nagyrészt a roma lakosság magas születési arányának tudható be az 1980-as években./4/

Az 1949-ben uralomra jutott államszocialista kormányzat a roma problémát szociális kérdésnek, a lakosság egy részére vonatkoztatott sajátos életmódnak tekintette. A cigányságot nem ismerte el nemzetiségnek, amely a történelem során kialakult saját kultúrával, hagyományokkal, nyelvvel rendelkezik, de nagymértékben támogatta. Ennek értelmében az eltervezett és végrehajtott intézkedések részben direkt, részben indirekt módon szándékoztak javítani a cigányság helyzetén.

A cigányság jelenlegi helyzete Magyarországon

Az összes nemzetiség közül a cigányság helyzete a legproblematikusabb, tekintve, hogy túlnyomó többségük a lakosság legszegényebb rétegéhez tartozik./5/ A kormány tudatában van annak, hogy a cigányság életkörülményeinek fejlesztése nélkül az ország előrehaladása nem valósítható meg a kívánt módon és formában./6/ Az is nyilvánvaló, hogy a piacgazdaság bevezetésének folyamatában a cigányság gazdasági és társadalmi integrációja akadályokba ütközik. Ez a folyamat napjainkban, 1992-ben már elkezdődött. A romáknak csak kevesebb mint 15 százaléka rendelkezik szakmunkás-képesítéssel, és 5 százalékuk sem tölt be értelmiségi, alkalmazotti munkakört. Munkaerőpiaci versenyképtelenségük oka a szakképzettség hiánya, az alacsony iskolai végzettség, a sajátos életmód, kultúra és attitűd, amely jelentősen eltér a nem-cigány lakosság jellemzőitől, még az azonos társadalmi rétegen belül is. A romák születéskor várható életkora tizenöt évvel alacsonyabb az országos átlagnál. A közvéleményben él az a hiedelem, hogy a cigányság egységes népcsoport. Ez nem igaz, mert a romák nyelvek, foglalkozási kasztok, klánok, kereseti viszonyok szerint sokféleképpen tagolódnak, annak ellenére, mint ahogy erre korábban utaltunk, többségük a magyar társadalom legalacsonyabb rétegeihez tartozik. Nyelvi, etnikai szempontból főbb csoportjaik: magyarcigányok, oláh-cigányok, beások. Szociális szempontból megkülönböztethetünk a szegény

cigányokon kívül középosztálybeli, jómódú, sőt gazdag romafamíliákat is. A különböző foglalkozások kasztokat tükröznek a megfelelő társadalmi státusszal és szerepekkel. A muzikusok, azaz a „cigányzenészek” például a vályogvető és a kosárfonók felett helyezkednek el, ha azonos közösséghez vagy klánhoz is tartoznak.^{/7/} Vitathatatlan, hogy a házalók, kereskedők, ószeresek magasabban vannak, mint a segéd munkások ugyanabban a társadalmi közegben. Századokon át hagyományos cigánymesterségek jöttek léte, úgymint szegkovaácsok, kézműves-kohászok, teknővájók, vályogvetők, fafaragók, akik részben magukat látták el, részben az egyes falvak igényeit elégítették ki. Ez a viszonylagos stabilitás már a 19. század végén fenyegetetté vált, és véglegesen összeomlott a második világháború után a szocialista nagyipar következményeként. Másfelől sokaknak sikerült feltörni közösségükből és a civilizációnak egy magasabb szintjére emelkedni, ugyanakkor ezek az értelmiséggé vált romaférfiak és nők hajlamosak voltak arra, és többségüknek ma is ez a magatartásuk, hogy megtagadják származásukat, hangsúlyozva ezzel azonosságukat az azonos szinten élő nemcigányokkal ^{/8/}, megnehezítve ezzel a saját értelmiség széleskörű társadalmi hatékonyságát saját népükre.

A konfliktusok és problémák ellenére előfordulnak jó tapasztalatok, amikor a helyi hatóságok jó megértése és a cigányközösségek együttműködési szándéka találkozik egymással a foglalkoztatási és a felemelkedési tennivalók megoldására. Erre követhető példa Nógrád megye, ahol a cigánylakosság aránya összességében meghaladja a 12 százalékot. Itt az történt, hogy a munkaügyi szervezetek, a helyi önkormányzatok és a társadalmi szervezetek összefogtak, operatív tervet dolgoztak ki, és igen tudatos tanácsadó, felvilágosító és szervező munkájuk eredményeként a cigányférfiak 70 és a nők 30 százalékának sikerült állandó munkahelyet biztosítani. Ezen belül Nógrádmegyeren, ahol a lakosság egyharmada cigány, a vállalkozóknak – támaszkodva a helyi romaközösség tettekeszségére – sikerült egy szövetségi öntödét létrehozni, amely 240 cigányembert foglalkoztat, közülük hárman tagjai a község képviselőtestületének. Hasonló kezdeményezések történtek Baranya megye 15 ezres cigányok lakta bányavidékén. Szívós munkával és rövid, de hatékony képzéssel elérték, hogy a cigánylakosság többsége kenyérkereseti lehetőséget kapott a bányában és itt is, mint sok helyen, tagjai a környező községek tanácsadó testületeinek, ^{/9/} különösen a

kisebb községekben, ahol a falu lakóinak a többsége cigány.

Az elmúlt huszonöt év kormánypolitikája Magyarországon kidolgozott egy többcsatornás intézkedési tervet a cigányok számára, úgymint lakástámogatás, családi pótlék, szülés előtti és utáni segélyezés, ingyenes vagy nagyon olcsó intézményhasználat, szociális juttatások, stb. Ezeknek az intervenciós intézkedéseknek eredményeként a hagyományos cigány nyomornegyedek fokozatosan megszűnnek. 1961-ben a cigánylakosság 70 százaléka élt ezekben az úgynevezett „pérókban”, míg az 1980-as évekre a cigányputrik száma lecsökkent 8 ezerre, amelyben a romalakosságnak mintegy 5-6 százaléka él.^{/10/} A végső célja a cigányokra vonatkoztatott lakáspolitikának az, hogy lehetővé tegye a roma népesség életmódjának gyökeres megváltoztatását. Éppen ezért a terv az, hogy a romákat, a pérók megszüntetésével, a magyar lakossági környezetbe telepítsék ^{/11/}, megszüntetve ezzel az embertelen cigánygettókat. Másfelől azonban ez azzal a káros hatással is jár, hogy felbomlanak a hagyományos cigánykommunák és megszűnik a közösség történelmileg kialakult morális kontrollja. A politika a szociális, humanisztikus megoldás mellett döntött, a hagyományos közösségek felbomlásának kárára. Úgy tűnik, hogy a két szempont összeegyeztetésére, főleg materiális okok miatt, nem volt lehetőség. Az iskoláztatás és az általános műveltség emelése életbevágóan fontos kérdés a cigányság felemelkedése szempontjából, mind Magyarországon, mind szerte a világban. Az 1960-as évek elején csak minden tizenharmadik cigánygyermek végezte el a kötelező általános iskolát. Ez az arány 1985-re 50 százalékra emelkedett, meghosszabbítva az iskolában eltöltött időt 16 éves korig. Míg egy másik 25-30 százalék a hiányzó osztályokat a katonai szolgálat ideje alatt, illetve a dolgozók iskolájában pótolta.^{/12/} Ami a középiskolákat illeti, szintén áttörés történt, mert a nyolc általánost végzett cigánygyerekek egyharmada továbbfolytatja tanulmányait, 85 százalékuk az egyszerűbb szakmákra előkészítő szakmunkásképző intézetbe jár. Ez a roma fiatalok oktatásának jelentős változását mutatja, ugyanakkor a lemaradás a nem-roma fiatalokhoz képest még mindig nagy.

Az 1960-as évekig a romahagyományok, a roma kultúraápolás és az anyanyelv használata majdnem kizárólagosan a cigányközösségekben, a családokon belül történt. Az 1970-es évektől kezdődően azonban számos cigány népi együttes alakult, és számuk

jelenleg 150-200 csoportra tehető. Gyakran rendeznek cigány kulturális napokat, kiállítással egybekötve a művelődési központokban és a cigányszervezetekben. Minden évben úgynevezett „nyári táborokat” és népfőiskolákat is indítanak a roma fiatalok számára. A rádió és a televízió romák által szerkesztett romaműsorokat sugároz roma hallgatók és nézők számára, amelyeket a lakosság nagy része szívesen megnéz. 1986 óta cigányújságok és folyóiratok jelennek meg. 1989–1990-ben, amikor a rendszerváltás megtörtént, a cigányság mozgalmi és politikai képviselői formája is megváltozott. Napjainkban – 1992-ben – 50 öntevékeny cigányszervezet képviseli a roma társadalom érdekeit, amelynek fele országos hatókörű, fele „ernyőszervezet”. A legjelentősebb két cigányszervezet a „Roma Parlament”, amely 18 romaszövetséget tömörít, számuk egyre gyarapszik, és a „Cigányok Érdekvédelmi Szövetsége”, amelynek 11 tagszervezete van. A magyar kormány a cigány öntevékeny szervezeteket 1 millió dollár értékű magyar forint összeggel támogatja./13/ Az 1990-ben megtartott választások után két cigány képviselő jutott be a parlamentbe. Parlamenti határozat értelmében megalakult a Minisztertanács felügyeletéhez tartozó Kisebbségi Hivatal, mely kisebbségi ügyekkel foglalkozik, a probléma jelentőségéhez megfelelő súllyal, a cigányság problémáival is. Minden minisztériumban van speciális roma referens, lehetőleg roma származású személyek, akik a cigánysággal kapcsolatos ügyeket intézik.

Konfliktusok és együttműködés

Amit eddig elmondottunk a magyarországi cigányság gazdasági és társadalmi helyzetéről, fejlődéséről, jelentős eredmény, mindazonáltal vannak ezzel kapcsolatos Magyarországon is feszültségek, problémák, mert a roma társadalom még mindig nagyon lemaradott a nem-roma lakossághoz képest. A „cigány probléma” megoldását nehezíti, hogy rendkívül összetett demográfiai, szociális, politikai, oktatási, felnőttoktatási és képzési, kulturális, egészségügyi, pszichológiai, nyelvi, lakásügyi kérdés, amelyek szorosan összefüggnek egymással. A fejlődés legnagyobb akadálya és visszahúzó ereje azonban az intolerancia, gyanakvás, félreértés, túlérzékenység, továbbá az önmérséklet-, önismeret-, az együttműködési készség, az empátia, a felelősségtudat hiánya, ugyanakkor nehezíti a helyzetet a rosszindulat, elfogultság, gyűlölködés, korlátolttság

mindkét fél részéről, röviden, hogy a demokrácia még sok kívánni valót hagy maga után.

Az elmúlt tíz év alatt a magyar kormány, az önkormányzatok és a társadalmi szervezetek sokat tettek a cigányság lakásügyi, foglalkoztatási, oktatási és kulturális problémáinak megoldása érdekében, és legutóbb megalakultak a cigányság önvédelmi szervezetei. Ennek ellenére mégis van feszültség, és előfordulnak konfliktusok a cigányok és a nem cigányok között a magyar társadalomban. Léteznek bőrféjűek csoportjai, akik alkalmanként összecsapnak a cigányokkal, bár ez nagyon korlátozott, szűk körű „mozgalom”. Kétségtelen az is, hogy az emberek nagy részében, az iskolázottságtól függően, élnek előítéletek a cigánysággal szemben. Nagyon nehéz ennek mértékét megbecsülni, de megítélésünk szerint ez érvényes a lakosság több mint egynegyedére. Ugyanilyen mértékben fennáll ez a cigányság körében is. Az egyik oka az előítéleteknek a nem-roma lakosság körében a „cigány bűnözés”. Tény, hogy a bűnözés a cigányság körében legalább kétszerese a nem cigány lakosság bűnözésének./14/ Ha azonban összehasonlítjuk a társadalom legsalsóbb nem-roma rétegeinek bűnözési statisztikáját a cigányokéval, az eredmények ugyanazok, bár ezt nem könnyű megérteni. A másik ellenérzést tápláló tényező valamilyen „pozitív diszkrimináció” feltételezése, amelyet nem néznek jó szemmel a szegénység által sújtott nem-cigány rétegei a társadalomnak.

Amit mi tehetünk a cigányprobléma megoldására Magyarországon és a többi európai országban, az nem lehet más, mint megfontolni és alkalmazni az Európa Tanács alábbi irányelveit és javaslatait./15/ Abból kell kiindulni, hogy a cigánysággal szemben tanúsított diszkriminatív magatartásnak és attitűdnek az oka az előítélet, téves felfogás a cigányság helyzetéről, viselkedéséről. Ennek pedig magyarázata, hogy az átlag magyar ember valójában nem ismeri, hogy kik azok a cigányok. Ezért az előítéletek „lebontásának” inter alia, egyik módja a többségi társadalom felvilágosítása a cigányság eredetéről, kultúrájáról, életviszonyairól, aspirációiról. A másik követendő nagyon fontos elv és gyakorlat az összefogás és együttműködés. Ezért fokozni kell a romák bevonását a cigányokra vonatkozó intézkedések előkészítésébe és végrehajtásába, a vonatkozó törvények szellemében. Harmadsorban: fel kell tárni és be kell mutatni a cigányság kulturális örökségét, ezzel növelni a cigányság identitástudatát, anélkül, hogy ezt mindent megváltó megoldásnak

tekintենek. Ennek főbb módszerei: klubok, népi hagyományok bemutatása, romaművészek kiállítási, fesztiválok.

Ezekén túlmenően támaszkodni kell a cigányság társadalmi aktivitására és belső dinamizmusára. Fontos követelmény, hogy el kell ismerni képességeiket és jogukat saját életvitelük és jövőjük meghatározására, figyelembe véve tradicionális és kulturális viselkedésüket, szokásukat. Mindezeket úgy kell megvalósítani, hogy a cigányokat és képviselőiket egyenrangú feleknek, felelős partnereknek kell tekinteni, nem pedig mint a többségi társadalom politikájának alárendelt személyeit, eszközeit. Az egyik legfontosabb alapelv a kölcsönös érdekekre irányuló állandó konzultáció, kommunikáció a roma és nem roma társadalom szervezetei között. Ennek az állandó párbeszédnek meg kell jelennie a családban, helyben, valamint közép- és országos szinten.

A többségnek és az erősebbnek segíteni kell a kisebbséget és a gyöngébbet. Ebben a kiegyensúlyozott kapcsolatban minden esetben tiszteletben kell tartani az emberi méltóságot és az egymástól való függőségi viszonyt. A kisebbségi közösségnek nyújtott segítség szükséges, de el kell kerülni az asszimilációs törekvéseket. Ennek „technikai” (semleges, politikamentes, nem vallási) segítségnek kell lenni, ellentétben a paternalisztikus megközelítésekkel. A segítség legyen sokkal inkább „eszköz” a főzéshez, semmint készen adott étel.

(Fordította: Harangi László)

Források

- 1./ *National and ethnic minorities in Hungary.* Fact Sheets on Hungary, 9. 1991. Ministry of Foreign Affairs, Budapest, 4 p.
- 2./ Kósa László 1977 Cigányok. *Magyar Néprajzi Lexikon.* MTA, Bp. 1. köt. 426. p.
- 3./ Kozak, Mra. I. 1984 Historian and Witnesses: A Symposium. *The Hungarian Quarterly*, XXX. no 96. /winter/, 90; and B. Saback 1970 Problematika cikanskehoobyvatelstva. Brno, 2 p.
- 4./ Puxon, Grattan 1987 Roma: *Europe's Gypsies.* The Minority Rights Group. Report No. 14. Minority Rights Group LTD, London 15 p.
- 5./ Nemzeti Kisebbségi Hivatal. *A cigányok helyzete Magyarországon.* /xerox/ Budapest, 1991. 8 p.
- 6./ Nemzeti Kisebbségi Hivatal. *A magyar kormány kisebbségi politikai programja.* /xerox/ Budapest, 11 p.
- 7./ Wagner, Francis S. 1987 The Gypsy Problem in Postwar Hungary. *Hungarian Studies Review*, Vol XIV. No. 1:33-43.
- 8./ Idézett mű /7. tétel/
- 9./ Idézett mű /4. tétel/
- 10./ Idézett mű/5, tétel/
- 11./ Idézett mű/5. tétel/
- 12./ Idézett mű/6.tétel/
- 13./ Idézett mű /5. tétel/
- 14./ Idézett mű /7. tétel/
- 15./ Liégeois, Jean-Pierre 1967 *Gypsies and Travellers. Socio-cultural data, social-political data.* Council of Europe. Strassbourg. 218 p.